

Oorsprong : begijnhof en wezenschool

De kantnijverheid heeft zich zeer vroeg in Geraardsbergen gevestigd. Samen met de linnenweverij kende zij een grote bloei in het midden der XVII-de eeuw. In het begijnhof *Sinter Margrieten* zaten de Geraardsbergse begijntjes, net zoals deze van Brugge, Gent, Lier en andere Vlaamse steden, van 's morgens tot 's avonds aan hun kant te werken.

Pastoor De Vos schrijft in zijn boek "*Handvesten van het begijnhof Sinter Margrieten*" dat op 17 juli 1697 Laurent Claes, *messagier*, geladen met verschillende pakken kant, gemaakt door drie begijntjes, aan de molen te Velzeke door enige soldaten werd aangevalen die met wapens in de hand zijn valies confisqueerden en er de kanten uitnamen onder voorwendsel dat het *contrebande* was. De kant moest naar Gent om er door de *messenger* verkocht te worden.

Zolang het begijnhof heeft bestaan, hebben de begijntjes spellewerk gemaakt. Enige ervan hebben zelfs onderricht in het kantwerk gegeven.

In de wezenschool of *arme meijksenschool* werd er ook jaarlijks voor grote sommen kant gemaakt. In de rekeningen van 1787 vindt men in de boeken : *ontvangen voor spellewerk de som van 2.413 F*, een enorm bedrag voor die tijd. Een bewijs dat de jonge wezen naarstig maar ook vele uren aan het kantwerk-kussen zaten. In 1846 werd in de wezenschool voor 2.135 F kanten gemaakt. De kanten werden verkocht aan Mme. De L'Arbre.

De meisjes moeten ook van hun pril-le jeugd af *spellewerk* geleerd hebben, want in 1818 zond het bestuur van de school aan de Gouverneur twee stukken kant door twee weesmeisjes gemaakt. Het waren Jeanne Simoens, 6 jaar oud en Françoise De Launoit 6 1/2 jaar.

De kantscholen - folklore : de liederen van de kantwerksters

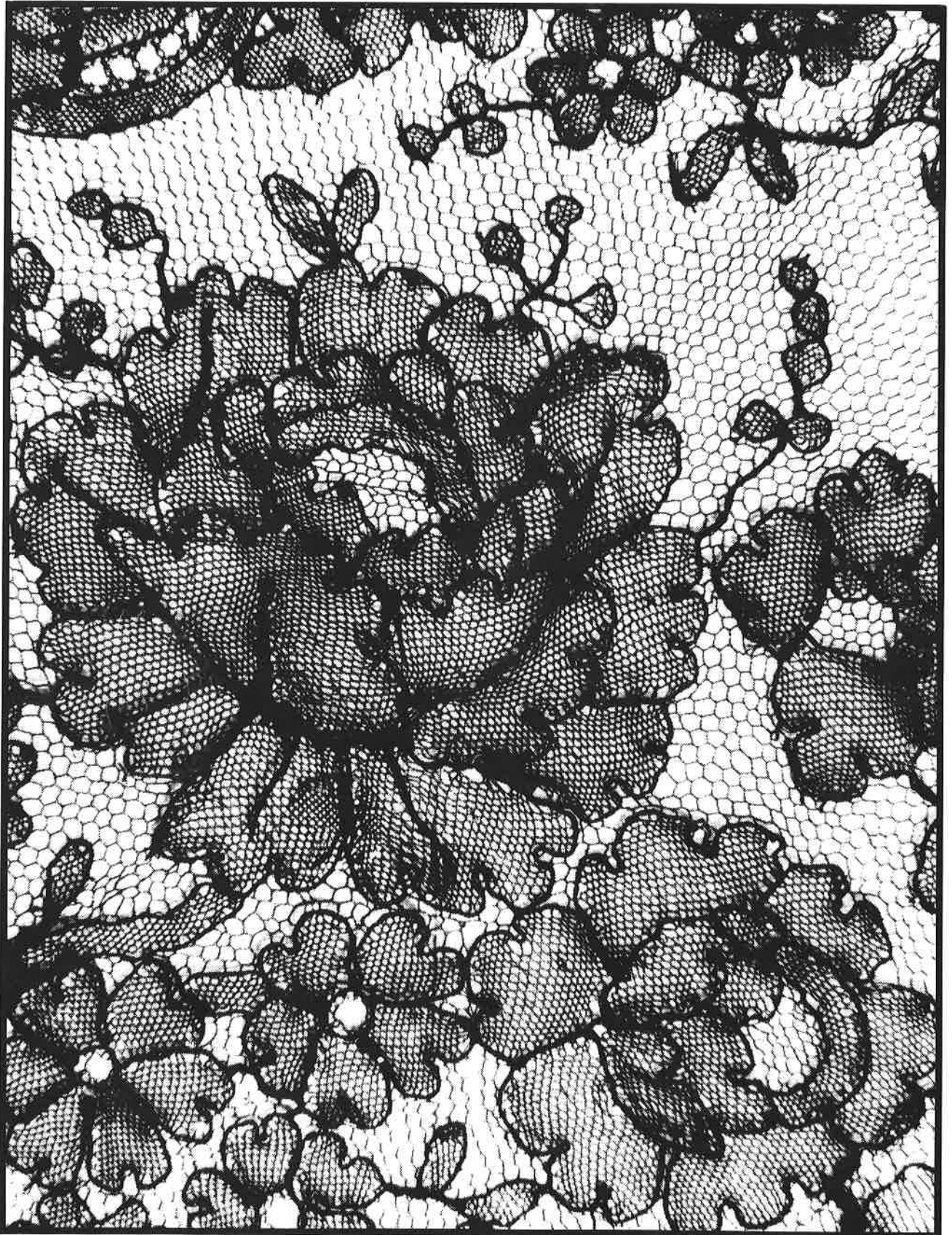
Te dien tijde bestonden te Geraardsbergen, naast het begijnhof en de wezenschool, ook talrijke kantscholen, waar de kinderen heel vroeg, soms voor hun zesde jaar, ingewijd werden in de geheimen van het kantwerk.

Het klooster der Zwarte Zusters en dit van Hunneghem - het ene in de bovenstad, het andere in de benedenstad gelegen - hadden befaamde kantscholen, waar honderden meisjes van zes tot achttien jaar voor het kantkussen zaten. De kinderen genoten er dagelijks een uur onderwijs. Men gaf er les in godsdienst, rekenen, lezen en schrijven. Dat was de *uurkensschool*.

Er waren ook veel private kantscholen in de verschillende wijken van de stad. Zulk een school werd gewoonlijk bestuurd door een volkswrouw, die zelf een bedreven kantwerkster was, en die de grootste of meest geschikte kamer van haar huis tot kantschool inrichtte. In de private kantscholen ontvingen de meisjes gewoonlijk een wat hoger loon dan in de kloosterscholen. Dat kwam misschien omdat zij hun eigen kantkussen en stoel van thuis moesten meebrengen, terwijl in het klooster stoelen en kussens mochten gebruikt worden en er dan wekelijks een penning werd afgehouden om de *slete* der meubels te vergoeden.

Zoals alle gilden of corporatiën hadden de Geraardsbergse kantwerksters ook hun beschermheilige. Hiervoor hadden zij Sint-Gregorius, de patroon der koor- en schoolkinderen, uitverkoren.

Ieder jaar, op 9 mei, was *Sint-Gregorekensfeest*, een blijde dag voor de kantwerksters. Die dag moesten ze niet werken. 's Morgens moesten ze samen met hun meesteressen naar de Bartholomeuskerk, waar een kaars geofferd werd. Daarna werd een uitstap gedaan, meestal naar de Oudenberg en naar de ka-

pel. Daarna ging het er heel wat losser aan toe. De herberg van het Hemelrijk werd bezocht.

Op het einde van de namiddag keerde men terug naar de stad, naar *De Glazen Wieg*, een zeer bekende herberg, gelegen in het Duivenstraatje. Boven op de eerste verdieping was er een danszaal ingericht.

Bloeiperiode

De kantnijverheid kende haar hoogtepunt te Geraardsbergen rond het midden van de XIX-de eeuw. Bijna geen huis dat toen niet één of meer kantwerksters telde. Er waren gezinnen waar zelfs vader en moeder samen met de kinderen spellewerk maakten.

Volgens de tellingen die iedere 10 jaar gehouden werden, telde Geraardsbergen in 1847 : 7.340 inwoners en 1.830 kantwerksters; in 1857 : 8.260 inwoners en 1.900 kantwerksters. Er was ook grote activiteit in de vele omliggende gemeenten en dorpen, tegen een loón, dit van de kinderen inbegrepen, dat gemiddeld zelden hoger lag dan 50 centiemen per dag.

Het handelsjaarboek van 1866 vermeldt voor Geraardsbergen niet minder dan 55 kantfabrikanten :

Bert-De L'Arbre, Bloos P., Bogaert V., Brix C. en J. Bruyneel en G. Bruyneel (opvolgers van de gezusters Stevens), Byl-Crusener, Byl A., Caron V., De Brabanter Wwe, De Groote, De Keyzer J., De L'Arbre F.M. en E., De Lestre P., De Lil L., Deruyter Wwe, Deschauwer A., De Vincke en Cie., De Wolf Wwe., D'Hondt C., Diericx P.J. en zonen, Druwe broer en zuster, Fontaine-Liottier, Ghys P., Graven-Buyserie, Kina C., Le Clercq Wwe., Lefebure B., Lepage-Kina, Maillet F., Minnaert, Paquay-Deruyter A., Pauwels A., Roemaet, Rens Rosalie, Saligo P., Silva V., Stocquaert gebroeders, Stocquaert-Menschaert, Van Belleghem A., Van Belleghem-Lepage, Vancaneghem C., Vancaseele A., Van Crombrugge C., Van Den Daele F., Vandercasseyen, Vandersnickt J., Vansnickt Wwe., Vansteendamme V., Vantrimpont A., Vanvarenbergh F., Van Wetter S., Van Yperseele F., Vlanckx P., Wolf Wwe.

Met zijn 55 fabrikanten rangschikte Geraardsbergen zich onmiddellijk na het gewest Brussel met 170, Gent met 68 en Brugge met 60. Er waren toen in Geraardsbergen 9.426 inwoners tegen 122.900 te Gent en 50.981 te Brugge. Het zou op initiatief zijn geweest van de heer Lepage dat te Geraardsbergen werd gestart met de zwarte kant, de *Chantilly*, die meestal de Geraardsbergse kant werd genoemd.

Hoeveel kanten klederen in zwarte *Chantilly*, hoeveel waaiers en sjaals in *blonde* werden alsdan in Geraardsbergen niet gemaakt en prijken op tentoonstellingen, niet alleen in België maar ook in het buitenland : Parijs, Londen, Wenen, Amsterdam, Philadelphia, enz...? Niemand wist de namen van de nederige kantwerksters, die door hun kunstige arbeid, deze prachtstukken konden voortbrengen; maar de faam der Geraardsbergse kanten werd meer en meer verspreid.

Verscheidene van onze beste spellewerksters werden naar vreemde landen geroepen, o.a. naar Portugal. Enige gingen zelfs naar Zuid-Amerika om er het *spellewerken* te gaan aanleren.

Er waren veel geldtransacties. Dit verklaart waarom reeds in 1857 een agentschap van de Nationale Bank te Geraardsbergen werd gesticht. Vele inspanningen werden gedaan om nog meer op internationaal vlak door te dringen. Op de internationale expositie van Londen van 1851 behaalden de gebroeders Stocquart een medaille. Op de tentoonstelling van Parijs van 1855 bewam dezelfde firma een medaille van tweede klasse en de handelaarster Minnaert-Giet een eervolle vermelding.

Op de universele tentoonstelling van Londen van 1862 werd de vooruitgang van Geraardsbergen gemeld, dat een belangrijk kantcentrum geworden was waarvan de voortbrengst zeer gevraagd was. De namen van volgende firma's werden vermeld : *Lepage-Kina*, die in vergelijking met de tentoonstelling van 1855 haar kant heel wat verbeterd had. Ze bewam een medaille evenals *Bruyneel* en de gebroeders *Stocquart*. *Saligo-Vandenbergh* kreeg een eervolle vermelding.

Het verslag betreffende de internationale tentoonstelling te Parijs in 1867 vermeldt opnieuw de vooruitgang van Geraardsbergen, dat sedert 1855 de productie vervijfvoudigd heeft.

In totaal waren er 39 Geraardsbergse exposanten te Parijs. En om dergelijke massale aanwezigheid te belonen werd aan de groep een gouden medaille uitgereikt :

Brecx-Van Bockstaele J., Vredestraat; Bruyneel Charles, Brugstraat 24; Bruyneel A., Brugstraat 26; Demoyer Victor, Gentsestraat; Demoyer-Ghysselinckx François, Karmelietenstraat; Deschauer Adrien, Kloosterstraat 7; Wwe. D'Hondt, Vredestraat 7; Fontaine-Liottier A., Lessensestraat 20; Graven-Buyserie, Gentsestraat; Wwe. Leclercq, Lessensestraat; Lefebure Désiré, Oudenaardsestraat; Maillet, gebroeders en zusters, Brugstraat 4; Paquay-De Ruyter Pierre-Joseph, Karmelietenstraat 50; Robyn-Stocquart en gezusters Stocquart, Grote Plaats 1; Roemaet-Ghysbrecht, Grotestraat 17; Vancaezeele Louis, Boelaarstraat 40; Van Caenegem-Declercq, Vredestraat; Wwe. Vanderdonck, Denderstraat 30; Gezusters Van Wetter, Lessensestraat 15.

Thuiswerkers in kant. Op tafel staat naast een olielamp een bolkaraf gevuld met water, die het licht gelijkmatig over de kantkussens moest verdelen.

(Foto Lefébure, in August De Winne's "Door Arm Vlaanderen", 1903)

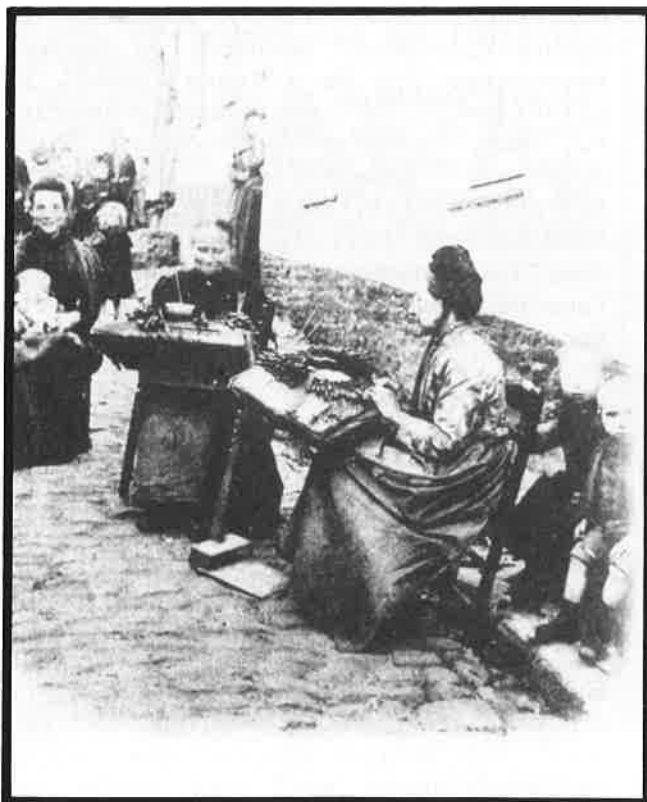
Gebroeders Byl, Caron Auguste, De Groote-Vierendeel Bernard, De Keyser-Weyenberge J., De L'Arbre-Vrancx, De Lil-Pieret, De meulemeester-Decrick P., Wwe. Deruyter-Vanderdonck, Ghys-Bruyneel, Lepage-Kina, Pauwels-Van Bellehem Adolph, Rens Rosalie, Saligo-Vandenberghe Ph., Van Belleghem Amédée, Van Crombrugghe-Vandenberghe C., Vansteendamme V., Vanwymersch P., Wittoch Hector.

Begin van de teleurgang

Op de internationale tentoonstelling van Wenen van 1873 wordt een eerste verzwakking vastgesteld. Het aantal Belgische exposanten was teruggevallen tot 11. Vijf kwamen uit Brussel, twee uit Gent en twee uit Geraardsbergen : *De Groote-Vierendeel* en *Stocquart Gebroeders*. Een politiek van deelname aan de tentoonstellingen werd niet verder gezet. Tien kantfabrikanten uit Geraardsbergen waren aanwezig op de nationale tentoonstelling van kunst en nijverheid te Brussel in 1874.

Om te trachten de achteruitgang op te vangen, werd een bijzondere participatie genomen op de tentoonstelling van Philadelphia van 1876. De Franse

Oude kantwerksters in de Steenstraat te Geraardsbergen, rond 1900.
(Foto Geraardsbergs museum voor zwarte kant - VVV Geraardsbergen)

Damesmode midden 19de eeuw : hoepelrokken met Geraardsbergse Chantilly.
(Foto Geraardsbergs museum voor zwarte kant - VVV Geraardsbergen)

deelneming was beperkt tot twee. In het salon van de kant van de *Main Building* was Geraardsbergen vertegenwoordigd door : Mevr. *Saligo-VandenBerghe*, Mevr. Wwe. *Leclercq*, *Bruyneel*, *Everaert-Leclercq*, *De Groote-Vierendeel*, die een medaille haalden. Ook de kant van *Ghys-Bruyneel* werd gunstig beoordeeld. Op het totaal van 19 Belgische kantfabrikanten waren er zes uit Geraardsbergen. Ze hadden een bijzondere financiële inspanning gedaan, die spijtig genoeg niet beloond werd. Door de Verenigde Staten van Amerika werd de invoer van kant met zware douanerechten belast : 60 % op de waarde van de zwarte kant en 35 % op de witte kant.

Ze werden nog verder opgedreven en op de volgende tentoonstelling te Chicago van 1893 was geen enkele kantfabrikant aanwezig. Daarbij kwamen dan ook nog de moeilijkheden in Zuid-Amerika die de uitvoer nadelig hebben beïnvloed. De telling van 1880 bevestigde de achteruitgang van Geraardsbergen, er werden toen amper 700 kantwerksters geteld, waarvan één vierde stierf voor het begin van de XX-ste eeuw.

Op de tentoonstelling van Parijs van 1878 werd aan de exposanten van Geraardsbergen collectief een gouden medaille toegekend. Slechts vijf fabrikanten hadden er aan deelgenomen. Voor hun werken behaalden *Robyn-Stocquart*, die bijhuizen hadden in New-York en Parijs, een gouden medaille. Een zelfde bekroning kregen *Everaert-Leclercq Jules*, terwijl *De Groote-Vierendeel* zich zich tevreden moest stellen met een bronzen ereteken.

In 1880 waren de drie hoger vermelde firma's ook aanwezig te Brussel met daarbij *Lepage-Depaepe*. Op de tentoonstelling te Amsterdam in 1883 was alleen *Lepage-Depaepe* tegenwoordig. Ook de andere steden hadden zich beperkt tot één stand. Alleen voor Brussel stelden vijf fabrikanten tentoon.

De internationale tentoonstelling te Antwerpen van 1885 was geen succes wat de kant betreft. De buitenlandse vertegenwoordiging bleef beperkt tot Oostenrijk en Italië. Ook het aantal Belgische exposanten was gering : slechts 31, waarvan 2 uit Geraardsbergen : *Ghys-Bruyneel* en *Lepage-Depaepe* die een erediploma haalden voor hun fijne zwarte kant.

Voor de tentoonstelling te Parijs in 1889 werden alleen de gezusters *Degroote* vermeld. Het ging verder bergaf. Er was niemand meer uit Geraardsbergen op de volgende internationale tentoonstellingen van Chicago in 1893, Antwerpen in 1894 en Parijs in 1900.

XX-ste eeuw

Op de internationale tentoonstelling van Luik van 1905 was een afzonderlijk paviljoen voorbehouden voor de kant. Er werd getracht deze tak nieuw leven in te blazen met een afzonderlijk comité onder voorzitterschap van de Minister van Nijverheid en Arbeid en de hoge bescherming van Prinses Elisabeth. Ge-steund door de propaganda, slaagde men er in een deel van de kantvoorraden te verkopen. De dames *Ghys* en *Depaepe* werden vermeld om hun inspanningen. Er werd verwezen naar het voorbeeld van een jonge fabrikante, een vroegere kantwerkster, die heel wat initiatief aan de dag legde en zich specialiseerde in kanten waaiers.

In verband met de bescherming van het hof een paar toelichtingen. Koningin Marie-Henriette, vergezeld van haar hofdame, de gravin d'Yves, kwam incognito naar Geraardsbergen en bezocht het kantwerkbedrijf van de gezusters *Leclercq*, gevestigd in de Lessensestraat. Op een bal gegeven op het hof zou Leopold II de kledij van de gravin de Kerckhove de Denterghem, de vrouw van de burgemeester van Gent hebben opgemerkt. De kledij was versierd met kant van Mevr. *Vancaenegem* van Geraardsbergen.

Als exposant op de internationale tentoonstellingen van Brussel van 1912 en van Gent van 1913 werd alleen de naam vermeld van *Edmond Lepage*. In het handelsjaarboek van 1912 zijn nog acht fabrikanten van Geraardsbergen ingeschreven: Weduwe *Bloos-Relecom*, Wwe. *Crusener*, Wwe. *P. Ghys*, Wwe. *Leclercq*, en verder *Lepage*, *De Block*, *De Groote A.* en *Smeets-Devos*.

Tijdens de eerste wereldoorlog vroeg de *Commission for relief in Belgium* hulp te geven aan de kantwerksters door hen aan het werk te stellen. De gekloste kant droeg de naam van *War*

Lace. Een Amerikaan zou destijds de school hebben bezocht die een vijftigtal kantwerksters telde.

Het Kantleerwerkhuis was gevestigd in de Kattestraat 28. Tijdens de eerste wereldoorlog waren 41 meisjes als leerling ingeschreven. Enkele ervan zijn nog in leven.

Het jaarboek van 1925-1926, het eerste na de wereldoorlog, vermeldt dezelfde fabrikanten van 1912 met daarbij één nieuwe naam, het huis *Cattelain-Arys*, dat erin gelukte de zaak op te drijven en een honderdtal vrouwen tewerk te stellen. Er werd vooral gefabriceerd voor de export en dit tot 1932. Toen brak de eerste grote wereldcrisis uit en heel wat belangrijke verzendingen naar Amerika kwamen onbetaald terug. Het betekende het einde voor de bloeiende kantnijverheid te Geraardsbergen.

Sociale problemen in de kantnijverheid

De mooie dames, wier schoonheid door de fraaie kanten werd verhoogd, hadden geen kennis van de vele sociale problemen die zich stelden in verband met de kantnijverheid.

De toestanden in de kantscholen en de daarmee gepaard gaande tewerkstelling van kinderen hebben het voorwerp uitgemaakt van verschillende verslagen. Onder andere dit van Prof. R. De Ridder van de Universiteit van Gent uit 1883 *De l'enseignement professionnel dans ses rapports avec l'enseignement primaire en Belgique* en van de liberale volksvertegenwoordiger Scailquin *Enquête scolaire sur l'enseignement professionnel et littéraire donné dans les ateliers d'apprentissage et les écoles dentellières* van 1884.

De bespreking van die verslagen heeft in april 1884 aanleiding gegeven tot een heftig debat in de kamer van volksvertegenwoordigers in de zwaar geladen atmosfeer van een schoolstrijd. Het debat nam vier zittingen in beslag.

Op 9 april 1884 werd, met 70 ja-stemmen, een dagorde goedgekeurd waarin de katholieke geestelijkheid werd beschuldigd zich te hebben verzet tegen een onderzoek betreffende de toestanden in de scholen, wat misbruiken liet veronderstellen.

Nog in 1884 waren er algemene verkiezingen en met ruime meerderheid werd de liberale regering Frère-Orban-Bara vervangen door een homogene katholieke regering Beernaert. De katholieken bleven jaren alleen aan de macht.

Aanvang van de XX-ste eeuw werden door Pierre Verhaegen, doctor in politieke en sociale wetenschappen en lid van de provinciale raad, verschillende uitgebreide verslagen gepubliceerd betreffende de scholen voor kant- en borduurwerk, alsook inzake thuisarbeid. Pierre Verhaegen was de zoon van een katholiek volksvertegenwoordiger van Gent. (We nemen verder een ruim deel van zijn bestatigingen over).

Hij ijverde ervoor de kloosters van uitbuiting door kinderarbeid vrij te pleiten.

In België vond men toen ongeveer 160 scholen voor kant- en borduurwerk. Drie vierden daarvan werden door zusters bestuurd en bestonden in de meeste gevallen uit een bewaarschool of een lagere school, waaraan één of meer kantwerkclassen waren toegevoegd. De leerlingen waren bijna altijd van het vrouwelijk geslacht; zelden ontmoette men kantwerkscholen voor jongelingen. De meisjes

werden zeer jong - gewoonlijk op zes- of zevenjarige leeftijd - op de bewaarschool aanvaard.

Verhaegen verzekerde dat de kinderen 9 of 10 jaar oud moesten zijn, alvorens gedurende één of twee uren daags in de werkzalen toegelaten te worden. De Ridder, professor aan de universiteit van Gent, deed in 1883 een onderzoek betreffende het beroepsonderwijs, en hij bevestigde dat er zich reeds leerlingen van zes en zeven jaar oud in de werkzalen bevonden. Van een andere kant beweerde Verhaegen, dat de roeping van kantwerkster zich reeds openbaarde bij de meisjes van acht of negen jaar oud. Wat betreft de arbeidsduur haalde Verhaegen aan dat vooral in West-Vlaanderen, de kinderen gedurende een betrekkelijk groot aantal uren werkten, te beginnen van de leeftijd van negen jaar. Het getal werkuren verschilde van gesticht tot gesticht. Volgens de statistiek, door de zorgen van het arbeidstoezicht opgemaakt voor het jaar 1886, zowel voor geestelijke als wereldlijke kantwerkscholen, schommelde dit getal tussen anderhalf en dertien uren. Hierin waren de rusturen niet begrepen.

Uit een tabel bleek dat in 44 scholen

Kantschool te Sinaai-Waas ca. 1900.
(Naar prentkaart, verzameling W. Smet, Sint-Niklaas)

Kantwerksters van het huis Ch. Lauwereys-Bettens te Haaltert ca. 1900.
(Naar prentkaart, verzameling A. Verbeke, Gent) ►

dagelijks van 7 tot 13 uur gewerkt werd, in 14 andere arbeidde men minder dan zeven uur. Voor 28 scholen was het getal werkuren niet aangeduid voor de leerlingen van minder dan 16 jaar.

Om deze lange dagtaak draaglijk te maken hadden de zusters een schrandere middel gevonden : de kinderen werkten op maat, onder het zingen van godsdienstige of vaderlandse liederen.

Bij het onderzoek van 1883 had prof. De Ridder bestatigd, dat het lager onderwijs in de kantwerkscholen zich beperkte tot slechts één of twee uren lezen, naaien en vooral catechismusles, per dag. Verhaegen antwoordde hierop, dat de kloosters een steeds groter belang aan het onderwijs hadden gehecht ! Hij voegde eraan toe dat het onderwijs der Vlaamse bevolking nog niet schitterend was, maar daarvoor konden de kloosters niet verantwoordelijk worden gesteld; alles wat de vrouwen en dochters der landbouwers kenden hadden ze van het kloosteronderwijs.

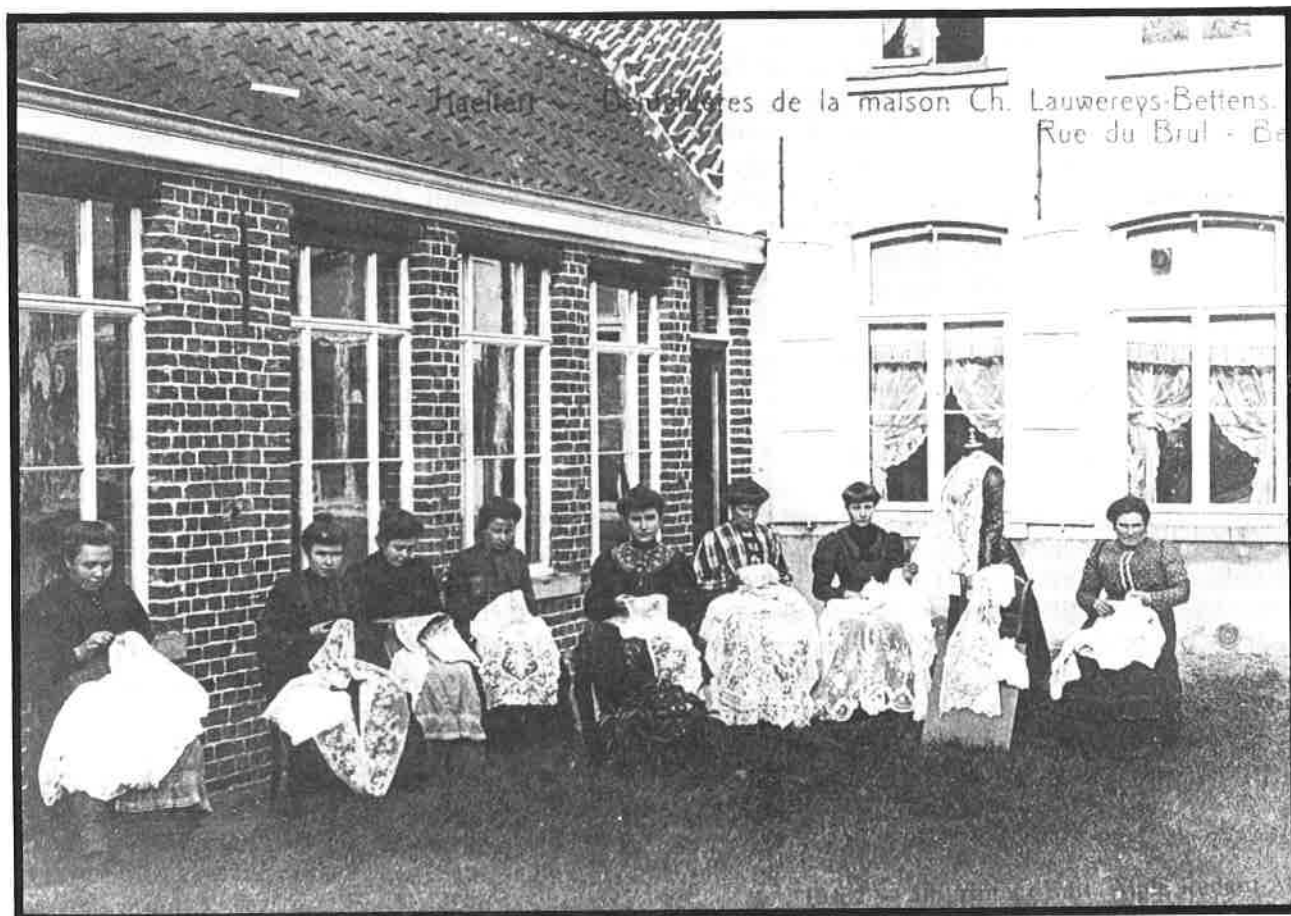
Op twaalfjarige leeftijd, verklaarde Verhaegen, konden de kinderen lezen, schrijven en rekenen. Zij leerden naaien en soms breien; in één woord zij hadden een weinig uitgebreid maar toch vol-

doende onderwijs.

Verhaegen beweerde ook dat de kloosters niet verantwoordelijk waren voor de lange werkuren, die aan de meisjes van negen tot zestien jaar opgelegd werden. Sommige fijne kanten vergden een leertijd van vijf, zes, acht tot tien jaar. Een kloosterbestuurster verzekerde hem dat de leeftijd van 9 tot 10 jaar, de maximum leeftijd was voor het vormen van een goede kantwerkster. Daarbij waren de ouders der leerlingen veelal arm, en hielden er aan dat de kinderen zo spoedig mogelijk aan het onderhoud van het huisgezin konden meehelpen. Daarom verplichtten zij het klooster de werkdag der kinderen langer te doen duren dan normaal aanvaardbaar was.

Verhaegen oordeelde dat dit uitbuiting van de kinderen door de ouders was. Professor De Ridder en ook volksvertegenwoordiger Scailquin verwezen eerder naar andere vormen dan uitbuiting der kinderen : door de kantwerksters en, wat erger was, door de geestelijken.

Verhaegen heeft in zijn boek een honderdtal bladzijden aan de lonen der kantwerksters gewijd. Naast ieder dagelijks loon plaatste hij het getal werk-

uren, de rust- en eeturen niet meege-rekend. Ziehier enige cijfers. Een loon van 1,07 F voor 14 werkuren; 50 centiemen voor 10 uren; 38 centiemen voor 10 uren; 10 centiemen voor 1 uur; 60 centiemen voor 11 uren; 40 centiemen voor 9 uren; 17 centiemen voor 4 1/2 uren; 80 centiemen voor 14 uren; 39 centiemen voor 10 uren.

Ook enige hogere lonen : 50 en 95 centiemen voor 10 uren; 1,25 F voor 10 1/2 uren; 1,65 F voor 12 uren; 1,15 F voor 15 uren; 2 F voor 13 uren. Het gemiddeld loon bedroeg 50 tot 75 centiemen voor 10 tot 12 uren werken.

Het was een tussenpersoon - de *factor* - die het loon der kantwerksters vaststelde. Daar de fabrikant bijna nooit het dorp bewoonde waar de kanten gemaakt werden, kwam hij slechts bij uitzondering tussen. Noch de openbare besturen, noch de vakverenigingen beschermden de werksters tegen de hebzucht van het grootste deel dezer *factors*. Het ging om arme, alleenstaande vrouwen, die zich aan alles onderwierpen en geen weerstand boden aan de uitbuiting.

De *factors* vormden een machtige en talrijke groep waarvan de invloed het grootst was in onze Vlaamse gewesten. Volgens de volkstelling van 1896 waren er niet minder dan 920 *factors* tegenover slechts 130 fabrikanten. De verdeling van de *factors* per provincie was de volgende : West-Vlaanderen : 472; Oost-Vlaanderen : 393; Antwerpen : 20; Luxemburg : 15; Brabant : 14; Limburg : 3; Namen : 2 en slechts 1 in Henegouwen. In de streek van Aalst, had het aantal zich verdubbeld in 10 jaar tijd, dit bij de aanvang van de XX-ste eeuw.

Verhaegen was zeer hard in zijn beschuldigingen tegenover de *factors*. Volgens hem hadden zij begrepen, dat niets of bijna niets ze kon tegenhouden in hun begerige jacht op fortuin. Sedert vele jaren buitten zij de werksters uit, zoals het misschien in geen enkele andere huisnijverheid gebeurde. Deze uitbuiting nam alle vormen aan : de *factors* wonnen op het garen, sommigen onder hen betaalden in koopwaren, maar vooral deden zij het loon dalen tot een minimum.

De *factors* kenden de nood waardoor de kantwerksters verplicht werden een bijdrage, hoe klein zij ook was, aan het magere budget toe te voegen, en de onmogelijkheid waarin zij zich bijna allen bevonden andere hulpmiddelen te ontdekken. Het was het *sweating system* met zijn nasleep van misbruiken en ellende, zijn lange werkuren en de lange rij van slachtoffers als gevolg ervan.

Er dient opgemerkt te worden dat de kant bijna al haar waarde putte uit de arbeid van de werkster die zelf de grondstof betaalde. Slechts zeer kleine onkosten van tekeningen en modellen waren voor rekening van de fabrikant en van de tussenpersoon.

Een ander punt waarop moet gedrukt worden, was dat de arbeidster van haar mager loon al haar werkmateriaal moest kopen : haar kankussen, klossen, spelden, naalden, het blauw papier, het weefsel en het stuk *toile cirée* dat zij nodig had. Daarbij pasten de *factors* der dorpen, die ver van de stad gelegen waren, het *truckstelsel* op een schandelijke wijze toe. Verhaegen verzekerde dat de prijs der artikelen, die zij aan de werksters verkochten, ongeveer 15 % hoger was dan elders, en dat zij 25 % wonnen op het garen.

In een der belangrijkste hoofdstukken van het boek werd een vergelijking gemaakt tussen de lonen en de verkoopprijs van de kant. Verhaegen begon met te zeggen, dat de kloosters 5 % tot 10 % wonnen op de kant van hun werksters en leerlingen, en dat de *factors* zich zeer dikwijls tevreden stelden met 10 % tot 15 %. In de meeste gevallen echter bereikten de winster der *factors* 25 % tot 35 %, zonder de winste re rekenen die gemaakt werd op de verkoop in het magazijn en de verkoop van het garen.

Verhaegen gaf enkele voorbeelden :

1. Een sluier in *blonde* gekocht bij een fabrikante van Geraardsbergen :

Loon der kantwerkster 28,00 F; kosten voor aanhaken der stukken 1,75 F; winst der fabrikante 10,25 F; prijs van de sluier : 40,00 F.

2. Voor een dozijn gestikte hoedenstrikken betaalde een factor van Lier 4,50 F aan zijn werkster, hetzij circa 0,40 F per strik. Eén dezer strikken werd in 1900 door een modiste van

Brussel aan een dame van Lier voor 14 F verkocht.

3. Rond 1910 werd het geval vermeld van een kantwerkster te Beveren-Waas, die twee jaar lang voor de tussenpersoon in de kanthandel moest werken ter afbetaling van enkele meter stof die ze voor het communiefeest van haar dochter bij die tussenpersoon had gekocht.

De gevolgen van de slechte arbeidsvoorwaarden

Reeds in 1843 maakten de geneeskundige commissies van Lier en van Turnhout kenbaar dat de kantwerksters dezer beide steden, door slechte werkvoorwaarden, vatbaar waren voor een reeks ziekten, waarvan zij de volgende opsomden :

1. Afwijking en kromte der wervelkolom, voortkomende van de gebogen houding van de jonge werksters;
2. Witte vloed, veroorzaakt door het zittend leven, de lange nachtwaken, het gebruik van voetverwarmers en van koffie, het onvoldoende voedsel;
3. Bleekzucht, als gevolg van het gemis aan beweging, het vroegtijdig werk in smalle, vochtige en onreine lokalen, waar in de winter de lucht bijna nooit ververst werd, hetgeen toeliet op de verwarming te besparen;
4. Kliergezwollen, (zelfde oorzaken) vatbaar makend voor tering en voor kropziekte;
5. Tering, voortkomende van ontaarding van het lichaam, misvorming der borstholte en gebrek aan beweging;
6. Bijzichtigheid, veroorzaakt door het lange werken bij lamplicht ; deze kwaal, zei het geneeskundig verslag, ont-aardt dikwijls in klierachtige oogziekten of soms in hersenontsteking.

De geneesheren van Lier en van Turnhout, door Verhaegen geraadpleegd, verklaarden dat de gezondheidstoestand in beide steden in 1900 niet beter was dan in 1843. Eén van hen voegde eraan toe dat kantwerksters slechte zoogmoeders

waren ; bijna allen kweekten de kinderen met de zuigfles. Tevens bedroeg de kindersterfte 50 %.

We verwijzen naar onderrichtingen door De Jaeger, gouverneur van Oost-Vlaanderen, op 18 januari 1853 aan de plaatselijke besturen der steden en gemeenten van de provincie betreffende de handwerkscholen.

De ongezondheid van een groot aantal lokalen, in beide Vlaanderen tot handwerkscholen gebruikt, had het voorwerp van herhaalde klachten uitgemaakt. In die provinciën telde men in 1851, 852 handwerkscholen, waarin 43.000 kinderen zich hoofdzakelijk met het kantmaken bezig hielden. In een groot aantal van deze gestichten waren de hygiënische voorzieningen zeer gebrekkig. De gouverneur legde er de nadruk op dat het aan de gemeentebesturen behoorde om hieraan te verhelpen. In verscheidene handwerkscholen was het getal der leermeisjes te aanzienlijk in verhouding tot de beperkte werkruimte. De weinige zuurstof die ze konden inademen werd door de opeenhoping bedorven. Daarenboven waren de kinderen meestal onderworpen aan te langdurig werk, zodat hun gezondheid daardoor werd aangetast.

Er werd gevraagd aan de handwerkscholen enkel subsidies toe te kennen wanneer de lokalen aan al de gezondheidsvoorwaarden zouden voldoen. Tevens werd voorgesteld het inwendig beheer van de scholen onder het toezicht van de overheid te plaatsen.

De kantwerkers

Volgens de nijverheidsstelling waren er in 1896 in Vlaanderen slechts 114 mannen die kant maakten. Verhaegen dacht, niet zonder reden, dat het getal van hen die dit werk gedurende hun vrije tijd uitoefenden en er een hulpbedrijf van maakten, veel groter was.

We vonden de bevestiging hiervan in het werk van Auguste De Winne *Door Arm Vlaanderen*. In 1901 trok hij als journalist van *Le peuple* door Vlaanderen. Hij heeft o.a. de kantwerkers van het land van Aalst bezocht. Te Mere, zat bij het venster van een kleine arbeiderswoning een ouderling getooid met een zijden pet en een lange apostel-

baard die hem tot op de borst reikte. Hij werkte naarstig op een speldewerkkussen.

Het scheen De Winne eerst een weinig belachelijk toen hij de oude man met zijn verstijfde handen de klossen zag draaien, maar daarna voelde hij medelijden met deze grijsaard die verplicht was vrouwen- en kinderarbeid te verrichten. Ondervraagd verklaarde de man dat hij dit werk reeds deed vanaf zesjarige leeftijd. Hij had nooit iets anders gedaan en was er nu zestig geworden. Zijn loon schommelde tussen 70 centiemmen en één frank per dag voor 11 à 12 uren werken.

In andere huizen die De Winne bezocht, heeft hij nog meer kantwerkers ontmoet. Om dit te bevestigen nam hij foto's. In Mere waren er toen circa driehonderd *Franschmans* die gedurende het seizoen naar Frankrijk trokken om er de oogst binnen te halen. Een aantal hunner maakten kant gedurende de winter. Hetzelfde deed zich voor bij de landbouwwerklieden en de steenbakkers. Ook in andere dorpen bestond er, naast een overgrote meerderheid aan kantwerksters, tevens een kleine minderheid aan kantwerkers.

Het verval der kantnijverheid

De kanten werden nagemaakt : de machines verdrongen het kunstig handwerk. De machineprodukten werden in groot getal en aan lage prijzen op de markten gebracht.

Dit was een harde slag voor de kantnijverheid.

De lonen verminderden; het edele spelwerk ging aan 't kwijnen.

De opkomende sigaren- en lucifernijverheid palmden ook vele jonge werkkrachten in.

Een der aanzienlijkste kanthandelaars, *Barbasson*, verliet de stad. De kantwerksters, die bij hem altijd schoon werk bekomen hadden en goed betaald werden, moesten naar andere firma's om *kantjes* gaan. Ze werden op hun loon afgetrokken of moesten aan mindere prijzen werken.

Hoe betreunden zij hun vroegere meester; welk spijt hadden ze om zijn heengaan en om het verval van hun geliefde kanten !

Dat zien wij in een lied dat ze maakten en vóór de deur van de nieuwe koopvrouw in ronde gingen zingen. Het was het liedje van *Barbasson*.

Het luidt aldus :

*O, vrienden luistert naar mijn lied,
Ik zal 't U gaan verhalen
Wat er in Giesbaarge is geschied
Bij altemaal die koopvrouwen;
Zij geven onzen loon niet meer
Zij doen anders niet als klagen,
Z'hebben dan nog de stoutigheid
Van honderd duizend frank te vragen.*

Refrein

*"Barbasson, kom weere, kom weere
Barbasson komt wederom;
Wij zullen U halen met den wagon
Barbasson kom wederom." (bis)*

*De jonge meisjes van de stad
Moeten haar ouders' huis verlaten,
Zij gaan naar Brussel of naar Gent
Het werken kan haar niet meer
baten;
Want onze kanten zijn te gemijn
Men wil die mode niet meer dragen,
Het moet pluimen of perels zijn
Wij zullen ze nog den bosch injagen.*

(refrein)

*De koopvrouwen op een woord
Ze zijn allen bijeengetreden,
Z'hebben te samen een akkoord
Om nog meer dan afslag te geven;
Zij gaan naar het beenhouwershuis,
Zij weten niet wat er te kiezen
Een biefstuk of van de filet
Dat komt van alle die verliezen.*

(refrein)

Maar *Barbasson* kwam niet *weêre*, en een na een sloten andere firma's hun deuren.

De kantnijverheid had te Geraardsbergen haar schoonste dagen beleefd.

Kantwerkschool van de Zusters Apostolinen te
Brugge.
(Foto P. Verhaegen, ca. 1900)

